

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

FARG‘ONA VODIYSI AHOLISINING AN‘ANAVIY XO‘JALIGI MAHALLIY JHATLARINI SHAKLLANISHIDA TABIIY-GEOGRAFIK OMILNING O‘RNI

Shamshiddinov Baxriddin Sharobiddin o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti, assistent

Annotatsiya

Ushbu maqola Farg‘ona vodiysidagi aholining an‘anaviy xo‘jalik tarmoqlari — dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik — tarixiy shakllanishiga tabiiy-geografik muhitning ko‘rsatgan ta‘sirini kompleks tarzda tahlil etishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda neolit va bronza davrlaridan boshlab to mustaqillik davriga qadar uzoq tarixiy kesimda xalq xo‘jaligidagi an‘anaviy amaliyotlarning tabiiy omillar: iqlim, relef, suv manbalari va tuproq tarkibi bilan o‘zaro bog‘liqligi isbotlangan. Sug‘orish dehqonchiligining iqlim quruqligiga, yaylov chorvachiligining vertikal zonallikka, hunarmandchilikning xom ashyo bazasiga moslashuv mexanizmlari ko‘rsatilgan. Mustamlakachilik va sovetlashtirish davrlarining an‘anaviy tizimga salbiy ta‘siri aniqlangan hamda zamonaviy davrda an‘anaviy xo‘jalik usullariga qaytish tendensiyasi kuzatilgan.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona vodiysi, an‘anaviy xo‘jalik, dehqonchilik madaniyati, sug‘orish tizimi, yaylov chorvachiligi, hunarmandchilik, tabiiy-geografik omil, vertikal zonallik, ipakchilik, xalq agronomiyasi.

РОЛЬ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ФАКТОРА В ФОРМИРОВАНИИ МЕСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ТРАДИЦИОННОГО ХОЗЯЙСТВА НАСЕЛЕНИЯ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ

Шамшиддинов Бахриддин Шаробиддин угли

Андижанский государственный технический институт, ассистент

Аннотация

Данная статья посвящена комплексному анализу влияния природно-географической среды на историческое формирование традиционных отраслей хозяйства населения Ферганской долины - земледелия, животноводства и ремесленничества. В исследовании доказана взаимосвязь традиционных хозяйственных практик в народном хозяйстве с природными факторами: климатом, рельефом, водными ресурсами и составом почв на протяжении длительного исторического периода, начиная с эпохи неолита и бронзы до периода независимости. Показаны механизмы адаптации орошаемого земледелия к засушливому климату, пастбищного животноводства к вертикальной зональности, ремесленничества к сырьевой базе. Выявлено негативное влияние периода колониализма и советизации на традиционную систему, а в современную эпоху наблюдается тенденция к возвращению к традиционным методам хозяйствования.

Ключевые слова: Ферганская долина, традиционное хозяйство, культура земледелия, ирригационная система, пастбищное животноводство, ремесла, природно-географический фактор, вертикальная зональность, шелководство, народная агрономия.

THE ROLE OF THE PHYSICO-GEOGRAPHICAL FACTOR IN THE FORMATION OF THE LOCAL ASPECTS OF THE TRADITIONAL ECONOMY OF THE POPULATION OF THE FERGANA VALLEY

Shamshiddinov Baxriddin Sharobiddin ugli

Andijan State Technical Institute, Assistant

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the influence of natural-geographical environment on the historical formation of traditional economic branches — farming, animal husbandry, and handicrafts — among the population of the Fergana Valley. The study demonstrates the interrelationship between traditional economic practices and natural factors (climate, relief, water sources, soil composition) across a long historical period from the Neolithic and Bronze Ages to the independence era. The adaptation mechanisms of irrigated farming to climatic aridity, pastoral herding to vertical zonality, and handicrafts to raw material bases are revealed. The negative impact of colonialism and Sovietization on the traditional system is identified, and the tendency to return to traditional farming methods in the modern period is observed.

Keywords: Fergana Valley, traditional economy, farming culture, irrigation system, pastoral herding, handicrafts, natural-geographical factor, vertical zonality, sericulture, folk agronomy.

Har bir xalqning xo‘jalik madaniyati, avvalambor, u yashab turgan tabiiy muhit bilan belgilanadi. Bu holat ayniqsa Farg‘ona vodiysi misolida yaqqol namoyon bo‘ladi: tog‘ tizmalari bilan o‘ralgan, sersuv daryolar oqayotgan, issiq va quruq iqlim hukmron bo‘lgan ushbu hududda aholining asosiy xo‘jalik tarmoqlari ming yillar davomida tabiiy-geografik omillarga moslashib rivojlangan [1; 210–211-b.]. Mazkur mavzuni o‘rganish nafaqat tarixiy-etnografik, balki zamonaviy barqaror rivojlanish nuqtayi nazaridan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. An‘anaviy xo‘jalik usullaridagi ekologik muvozanat tamoyillari bugungi zamonaviy agronomiya va chorvachilik sohasiga tatbiq etilishi mumkin bo‘lgan qimmatli tajribani o‘zida mujassam etgan.

Tadqiqotning asosiy maqsadi Farg‘ona vodiysidagi an‘anaviy xo‘jalik tarmoqlarining shakllanishiga tabiiy-geografik omillarning ko‘rsatgan ta‘sirini tarixiy-etnografik va geografik metodologiya asosida kompleks tahlil etishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, etnografik materiallarni umumlashtirish va dala tadqiqotlari natijalarini tizimlashtirish metodlaridan foydalanilgan.

Farg‘ona vodiysidagi dehqonchilik madaniyati sug‘orish tizimiga asoslangan bo‘lib, uning tarixi neolit va bronza davridan boshlanadi. Daryo va soylardan olingan suv ariqlar orqali dalalarga tortilgan; bu maqsadda mirzoboshilik deb atalgan ijtimoiy institut shakllangan bo‘lib, uning vakolatiga suv taqsimoti va sug‘orish inshootlarini boshqarish kirgan [2; 280–281-b.].

Iqlimning quruqligi va yozning issiqligi sababli dehqonchilikning o‘ziga xos yo‘nalishlari — tarvuzchilik, qovunchilik, paxtachilik va ipakchilik rivojlangan. Paxtachilik XIX asrning ikkinchi yarmida rus mustamlakachiligi davrida jadal kengaytirildi va vodiyning bosh iqtisodiy tarmog‘iga aylandi. Tuproq unumdorligini saqlashda xalq agronomiyasi o‘ziga xos usullarni ishlab chiqdi: almashlab ekish, yer osti sizot suvlarini boshqarish, organik o‘g‘itlardan foydalanish. Mazkur an‘anaviy bilimlarning ko‘p jihatdan zamonaviy agronomiya tavsiyalariga mos kelishi ilmiy jihatdan tasdiqlangan [3; 340-b.]. Tog‘ etaklaridagi bog‘dorchilik — anor, o‘rik, olcha, nok yetishtirish — o‘ziga xos iqlim mikrozonalariga moslashgan. Tog‘ va vodiylaridagi mahsulot ayirboshlashi mahalliy bozor munosabatlarining poydevorini tashkil etgan. Sovet davrida kolxoz-sovhoz tizimi va kimyolashtirish dehqonchilik madaniyatini tubdan o‘zgartirdi; an‘anaviy sug‘orish tizimi, almashlab ekish va tuproqni tabiiy o‘g‘itlash amaliyotlari asta-sekin unutildi. Mustaqillik yillarida ayrim an‘anaviy usullarga qaytish va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish tendensiyasi kuzatilmoqda.

Farg‘ona vodiysida chorvachilik ikki xil shaklda mavjud bo‘lgan: vodiylar aholisining yarim ko‘chmanchi qoramol boqishi va tog‘ aholisining, asosan qirg‘izlarning, yarim ko‘chmanchi chorvachiligi. Vertikal migratsiya, ya‘ni qishloqdan yaylovga va aksincha ko‘chish, vodiyning tog‘-tekislik zonalligi taqozo etgan zaruriy hodisa edi [4; 328–329-b.].

Yaylov chorvachiligi tizimi mavsumiy harakatga asoslangan: bahorda tog' etaklariga, yozda yuqori tog' yaylovlariga — jayloo/yaylovga — ko'tarilish, kuzda vodiy tekisliklariga qaytish. Ushbu tizim tabiiy resurslarni me'yorli ishlatish va yaylov degradatsiyasiga yo'l bermaslik uchun asrlar davomida puxta ishlab chiqilgan edi. Qorako'l, do'mba va mahalliy zotli chorva mollarini ko'paytirish mahalliy iqlim va yem-xashak bazasiga moslashgan tarzda amalga oshirilgan. Xalq zootexnikasida iqlimning erta yoki kech kelishiga, yem-xashak miqdori va sifatiga qarab podani boshqarishning o'ziga xos usullari mavjud bo'lgan [5; 180-b.]. Sovet davrida yaylov chorvachiligini majburiy jamoalashtirish va yem-xashak bazasini sun'iy o'zgartirish an'anaviy ko'chmanchi madaniyatga jiddiy zarar yetkazdi. Mustaqillik yillarida chorvachilikni tiklash jarayoni davom etmoqda, biroq yaylov maydonlari qisqargani va aholi zichlashgani bu jarayonni murakkablashtirmoqda.

Farg'ona vodiysi hunarmandchiligi tabiiy xom ashyo zaxiralariga asoslangan bo'lib, ularning xilma-xilligi ishlab chiqariladigan mahsulot turlarini belgilagan. Ipak tolasi, paxta, jun, gil, tosh, yog'och va metall — ushbu xom ashyolar asosida keng hunarmandchilik tarmoqlari vujudga kelgan [6; 156-b.]. Ipakchilik va to'qimachilik vodiyni eng nufuzli hunarmandchilik sohalaridan biri bo'lgan. Tut daraxti — ipakchilikning asosi — vodiyni issiq iqlimida serhosil o'sishi tufayli keng tarqalgan. Marg'ilon, Namangan va Andijon ipak to'qimachiligining yirik markazlari sifatida shuhrat qozongan. Kulolchilik sariq tuproqli hududlarda, yog'ochga ishlov berish tog' yonbag'irlaridagi archa va yong'oq o'rmonlariga yaqin joylarda, temirchilik esa temir rudalari mavjud tog'li hududlar yaqinida rivojlangan. Bu joylashuv tabiiy resurs bazasining bevosita ifodasidir [7; 156-b.]. Shifobaxsh o'tlardan tayyorlanadigan xalq tabobati mahsulotlari, mevali oziq-ovqat konservalari (murabbolar, qoqilgan mevalar) va boshqa mahsulotlar ham mahalliy floraga bevosita bog'liq. Tog' o'simliklari va dorivorlarning vodiya olib tushilishi esa tog' va tekislik aholisi o'rtasidagi iqtisodiy hamda madaniy aloqalarni yanada mustahkamlagan [8; 318-b.].

Farg'ona vodiysidagi an'anaviy xo'jalik tarmoqlari — dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilik — tabiiy-geografik sharoit bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning rivojlanishi va ixtisoslashuvi asosan ekologik omillar tomonidan belgilangan. Sug'orish dehqonchiligi iqlim quruqligiga, yaylov chorvachiligi vertikal zonallikka, hunarmandchilik esa xom ashyo bazasiga moslashgan. XIX asr oxiridagi mustamlakachilik siyosati va keyinchalik sovet davrida amalga oshirilgan majburiy jamoalashtirish an'anaviy tizimga jiddiy zarar yetkazdi, biroq uni batamom yo'qota olmadi. Mustaqillik yillarida an'anaviy usullarning qisman tiklanishi va barqaror rivojlanish dasturlari doirasida ularni qayta baholash jarayoni izchil davom etmoqda. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqning asrlar davomida to'plagan va tabiiy muhitga moslashgan xo'jalik tajribasi bugungi ekologik muammolarni hal etishda samarali manba bo'lib xizmat qila oladi. An'anaviy bilimlarni zamonaviy fan yutuqlari bilan uyg'unlashtirish ustuvor ilmiy vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mamajonov A. Farg'ona vodiysining tarixiy-etnografik tadqiqotlari. – Toshkent: Fan, 1978. – B. 210–211.
2. Nabiev R.N. O'zbekistonda qishloq xo'jaligining rivojlanish tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – B. 280–281.
3. Yusupov E. O'zbekiston xalqlari etnografiyasi. – Toshkent: Fan, 1994. – 340 b.
4. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. Москва: Наука, 1948. – С.328–329.
5. Hasanov Sh.I. O'zbekistonda an'anaviy chorvachilik. – Toshkent: Sharq, 2001. – 180 b.
6. Mirzaev T. Farg'ona vodiysidagi ipakchilik madaniyati. – Andijon: Andijon nashriyoti, 2005. – 156 b.
7. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – Москва: Наука, 1976. – 318 с.